

RELVADE PEITMISEST 1940. AASTAL

KAUPO DEEMANT

27
Vorm № 8

„KINNITAN“
ENSV Siseasjade Rahvakomissar

194. a.

Määrus

(süüdistuse esitamisest)

Saides, Tallinnas, 1941. a. jaanuari kuu „6.“ päeval mina, ENSV SRK

Järvanmaa jrk.
(amet, osakond ja organ)
sp. voliniku abi Toompäa
(nimetus ja perekonnanimi)

järele vaadates juurdlusmaterjaale toimiku № kohta, ning leidsin, et

Liivik, August, Henriku p.

tegevus on küllaldaselt kindlaks tehtud selles, et alles end. org. „Kaitseleht“, jäiwa maakonna kassandekaitse osakond, 1940. a. juunikuul, mil valitus andis direktori kätt kaitselehtlaste relvade aravorymises, Liivik tegi jörgmisi korraldusi: ära anda kaitselehtlastel ainult need relvad, millised lidevad nimetöjades kuma relvad mis nimetöikus ei lideu, need tulevad mitte ära anda ja alles lida kuma valitus eli andunud kassu kätt kaitselehtlaste relvade aravorymises, siis tähendas Liiviku korraldus seda, et nimetöikus mittelevaid kaitselehtlaste relvi pidid kohapäalsed kaitselehtlastel edaspidi lidevama salaja riigivõimu est.

Liiviku näpunäidete tägejärgel kaitselehtlaste kooru kompanii päälis kaimisto rühmapäälis eli Sonisoo ja kompanii õppepealik Randmaa peitmisest etatabel riigivõimude est kavarasid maa sisse 7 automaat-püstelit ühes 350 padrungi ja 1000 rümpussu padrunit.

Relv on alati olnud vaba mehe sümboliks. Muistsetele eesti meestele pandi matmisel kaasa odaotsi, mõõku või nende osi. Keskaegsete asulate kaevamistel saadud ammunoolte, püssilukkude ja muude relvaosade alusel võime järeldada, et ka võorast soost mõisnike ülemvalitsuse ajal olid eesti talupoegade kasutada nii tuli- kui ka külmrelvad.

1917. aasta veebruarirevolutsiooni järel laiali aetud politsei asemele moodustati rahvamiilits ja omakaitse, mille koosseisu astudes said ka eestlased lahingurelvade valdajateks. Sellise korrakaitse relvastatud jõu olemasolu ei olnud meeltmööda ei võimu haaranud bolševikele ega ka Saksa okupatsioonivõimule, mistõttu eesti meestel tuli mõlema võõrvõimu eest relvi peita. Kui kaheksakümend aastat tagasi kutsuti ellu Kaitseliit, toodi relvad peiduurgastest välja ja need läksid noore Eesti Vabariigi käsutusse.

Peab mainima, et oli ka mehi, kes töid Vabadussõjast püssi koju kaasa ja panid selle võõra silma eest hoolikalt kõrvale. Viljandi- ja Lustivere vallast pärit kuperjanovlane, Vabadusristi kavalier Julius Kasper tõi Vabadussõja lahinguväljalt kaasa kergekuulipilduja Lewis ning mattis selle korralikult sisseõlitatuna koos kuue padrunimagasiniga kodukohata maha. 1941. aasta suvel sõja algul kaevati kuulipilduja välja. Relv oli hästi säilinud ning seda kasutati muu hulgas ka Põltsamaa ründamisel¹. J. Kasper ise langes metsavennana 1946. aasta talvel².

Sõjaeelses Eestis võis iga korralik kodanik politsei loal endale püstoli või revolvri soetada. Teise maailmasõja algul oli Kaitseliidus ca 40 000 meest, igal kaitseliitlasel tohtis kodus olla vintpüss 45 kohustusliku padruniga. Kaitseliidu malevate ladudes olid kuulipildujad, mõnel maleval koguni suurtükid. Nii oli tollases Eesti Vabariigis tegu relvastatud rahvaga.

Kaitseliidu üksuste relvad ja laskemoon oli täpselt arvel. Pärast saatusliku baasidelepingu sõlmimist NSV Liiduga 28. septembril 1939 selles mingeid korrektiive ei tehtud ning salajasi panipaiku ei soetatud. Tulevasi traagilisi aegu ette nähes siiski mõeldi mitmes Kaitseliidu malevas relvade ja laskemoona peitmise vajadusele. Nii soovitasid mõned Pärnumaa

malevkondade pealikud, kes aimasid Kaitseliidu likvideerimise võimalust, organisatsioonijuhtidel nimekirjad kas hävitada või ümber teha, nii et osa relvastust jääks varjatuks³. Vabadussõja läbi teinud Virumaa kaitseliitlased rääkisid oma pealikele, et aeg on hakata relvi mustadeks päevadeks kõrvale panema. Need ettepanekud anti Kaitseliidu kõrgematele ülemustele edasi, sealtpoolt järgnes aga järsk keeld⁴.

Johan Laidoner kirjutas NSV Liidu 1940. aasta 16. juuni ultimaatumile järgneval päeval kell 15 Narvas alla täiendavale kokkuleppele (nn Narva diktaadile), mille järgi "arusamatuste ja provokatsioonide vältimiseks" pidi kogu Eesti tsiviilelanikkond 48 tunni jooksul relvad sõjaväeladudesse ära andma⁵. See tähendas sisuliselt Kaitseliidu desarmeerimist. Kaitseliidu ülem Johannes Orasmaa saatis sama 17. juuni õhtul kl 19 kõikide malevate staapidesse radiogrammi nr 418: "Kõik kaitseliitlaste käes ja Kaitseliidu ladudes olevad relvad ja laskemoon ära anda maleva ladudesse hiljemalt 19. juuniks kl. 12.00-ks, kaasa arvatud isiklikud relvad, mis Kaitseliidus registreeritud." Saadud korralduse andsid malevate pealikud koheselt telefonogrammidega allüksuste pealikele edasi⁶.

Kaitseliidu ülema radiogramm mõjus vaustavalt. Võru maleva staabis tundus see kohalolnuile nii ebausutavana, et koheselt pöörduti järeleparimisega Keskstaapi⁷.

Hambaid kiristades ja kohati riigi juhtkonda kirudes korraldus siiski täideti. Järgnevalt väljavõtte minu valduses olevast kaitseliitlase päevikust: "Andsin ära K.L. püssi ja oma relva, brauning kal. 6 35 ... Jah, imelik, nüüd, kus vaendlane tungib majja, anna relv ära, aga teha pole midagi, käsk tuleb meie oma säätusliku

¹ ERA, f R-358, n 1, s 12, l 13, 98, 42.

² Viljandi muuseumi direktorilt Jaak Pihlakult saadud andmed. Pro Patria II. Auraamat langenud ja hukkunud metsavendadele 1944–1978. Tallinn 1998, lk 49.

³ ERA, f R-358, nr 1, s 9, l 18.

⁴ Samas, s 21, l 41.

⁵ Baaside lepingust anneksioonini, Tallinn, 1991, lk 148.

⁶ ERA, f R-358, s 12, l 205, s 30, l 6.

⁷ Samas, s 30, l 7.

Võrumaa Mõniste metsavennad-omakaitse 1941. a suvel.
ERA, R-358, n 1, s 30, l 6p

Julius Kasper

August Summataavet

võimude poolt. Noh, näib, mis sellest kõigist tuleb, kas selle sissetungiga kägistatakse ainult Eesti rahvast või on sellel midagi suuremat tagajärge. Eesti rahvast on vist ka kaunis kerge kägistada, sest meie oleme kui haug, vähk ja luik.”

Kaitseliidus säilis sõjaväeline kord. Ülemjuhataja Johan Laidoner arvestas ka võimalusega, et mõningane osa kaitseliitlasi keeldub relvi ära andmast. 1. augustil 1941 Pensas ülekuulamisel ta ütles: ”Tunnistan, kartsin, et siin võivad tekkida mingid intsidendid, kuid kõik läks rahulikult. Kõik relvad anti ära täpselt tähtajaks.”⁸

Kaitseliit oli küllaltki hästi relvastatud. Nii andis Tallinna malev ära 2 soomusautot kahe kahuriga, üle 4000 püssi, 232 püstolit, 48 püstolkuulipildujat, 5 kerge- ja 7 raskekuulipildujat, 4 maleva kasutuses olnud sõjaväe kahurit⁹. Kaitseliidu Viljandimaa malevalt läks sõjaväeladudesse 2 kahurit, 2914 püssi, 178 püstolit, 2 raskekuulipildujat, 600 isiklikku relva, 1 786 565 püssi- ja 206 777 püstolipadrunit¹⁰.

Nagu mainitud, olid Kaitseliidu üksustes relvad ja laskemoon (võib öelda, et kahjuks) arvel. Peale surmahirmu takistas relvade peitmist ka moraalne faktor – autoriteetse ülemjuhataja käsu vastu tegutsemine.

Raskustele vaatamata otsiti kohtadel siiski võimalusi relvade kõrvaldamiseks. Peideti ja pandi kõrvale arvelevõtmata relvi, kui saadi, vahetati vähemkõlblikud paremate vastu. Mõnes üksuses polnud Kaitseliidu vahenditega soetatud relvastus täpselt kirjas. Hakka-jamatel pealikel õnnestus viimasel hetkel veel padruneid maha kanda ja ülejääk kõrvale toimetada.

Kõrvaletoiimetatud ja peidetud relvade ning laskemoona saatuse võiks tinglikult jagada kolme ossa: a) võimude kätte sattunud, b) kaduma jäänud, c) 1941. aasta sõjasuvel kasutusele võetud.

Peidetud relvadest ja laskemoonast sattus võimude kätte siiski väiksem osa. Üks selliseid sissekukkumisi leidis aset Järvamaal. Juurdlusel selgus, et maleva ohvitser, tuntud laskesportlane August Liivik andis Koerus juhise: ”Nimekirjas olevad relvad ära anda, nimekirjas mitteolevaga peab igaüks aga ise teadma, mida teha.” Öeldut mõisteti, et need relvad tuleb ära peita. Koeru kaitseliitlased Valdek Rannisto, Juho Randmaa ja Richard Tõnisoo matsidki veekindlates nõudes maa sisse 7 püstolit koos 350 padrunita ja eraldi veel 1000 vintpüssipadrunit. Võimud said sellest oma agentuuri kaudu teada. 1940. aasta detsembris arreteeriti A. Liivik ja kolm peitjat, peidetud relvad ja laskemoon võeti ära¹¹. Sõja algul viidi relvade peitjad Kirovi vanglasse, kus erinõupidamine nad 7. märtsil 1942 surma mõistis. Kolm neist lasti maha 10. aprillil 1942¹². Raskesti haige A. Liivik suri 3. mail 1942, kuna Vjatka haiglas ”puudusid elementaarsed konspireeritud tingimused surmaotsuse täideviimiseks”¹³.

⁸ M. Ilmjärv. President ja sõjavägede ülemjuhataja NKVD ees. Tallinn, 1993, lk 90.

⁹ ERA, f R-358, nr 1, s 15, l 15.

¹⁰ Samas, s 12, l 206.

¹¹ ERAF, f 130, s 11 780, l 27, 48, 69, 70.

¹² Samas, l 132–136.

¹³ Samas, l 79.

Hans Ingermann-
Hirvelaan

"Arsenali" tehase tööline Anton Joller peitis Rapla vallas Paka külas vend Aleksandri tallu relvi ja laskemoona. Läbiotsimisel 4. novembril 1940 saadi kätte optilise sihikuga püss, 20 vintpüssi rauda, mitmesuguseid relvade osi, raketipüstol ja umbes 1500 padrunit. Erinõupidamine mõistis 8. märtsil 1941 Anton Jollerile 8 ja Aleksander Jollerile 5 aastat vabadusekaotust. Vennad Jollerid surid sõja ajal Vorkuta laagris¹⁴.

Sõja esimesel päeval arreteeriti Viljandi maal põrandaalusesse organisatsiooni kuulumises süüdistatuna Richard Siigert, tema kaasosaliselt Rudolf Ketlerilt (suri laagris 24. septembril 1941) saadi läbiotsimisel kätte jahi- ja vintpüssipadruneid, millest toimikus on säilinud fotogi¹⁵.

Kadunuks jäänud relvade peitjad kas arreteeriti või küüditati. Saksaagesses koguteoses "Eesti rahva kannatuste aasta" (kordustrükk Tallinn 1995, lk 460) on ära toodud neist tuntuim Petseri juhtum. Arhiiviandmete järgi oli osa relvi ostetud maleva oma rahadega, arve aga koostatud mahakantud laskemoona peale. Seda võimalust ära kasutades viisid maleva allohvitserid A. Jensen ja I. Viik kaks korda autoga relvi ja laskemoona Petserist välja. Mõlemad kaitseliitlased arreteeriti ning relvade peidukoht jäigi teadmata¹⁶.

Virumaa Haljala kompanii pealik Vabadusristi kavalier August Summataavet kõrvaldas 13 mehe jao relvi. Kuna peitja küüditati, läksid relvad kaduma. Siiski leidsid metsavennad 1941. aasta sõjasuvel tema talust ühe brauningu ja kaks vintpüssi¹⁷. A. Summataavet lasti 19. augustil 1942 erinõupidamise otsusega maha¹⁸.

Peidetud relvade ja laskemoona kohta on kõige enam andmeid seoses nende kasutuselevõtmuga sõja algul. Suhteliselt edukad olid Virumaa kaitseliitlased. Üheks põhjuseks võis olla asjaolu, et relvade äraandmisel arvestati nende liiki ja arvu, relva number ei olnud oluline. Niimoodi oli võimalik häid relvi asendada vähemkõlblikega mis polnud arvel¹⁹. Assamalla kompaniis pandi kõrvale 20 vintpüssi ja 8000 padrunit, Kiviõlis 26 mitmesugust relva ja umbes 14 000 eri tüüpi padrunit. Simunas peideti mõned püssid ja kaevati vee-kindlas pakendis maasse 10 000 arvelevõtmatu padrunit²⁰.

Tartumaal õnnestus kõrvaldada üle 50 püssi, 10 laskurelva ja ca 15 000 padrunit. Näiteks Tähtveres 7 püssi ja 3000 padrunit, Nõos 10 püssi, 10 brauningut ja 2 kasti padroneid, Rannus 4 püssi ja 8000 padrunit²¹.

Võrumaal läks peidetust metsavendade käsutusse vähemalt 25 sõjapüssi, 5 jahipüssi, 15 püstolit ja revolvrit, 6000 padrunit²².

Eelmainitud "Eesti rahva kannatuste aasta" järgi (lk 460–461) peitis üks Kaitseliidu Võrumaa maleva kohalik pealik veel ka kuulipilduja. Paraku see peidukoht ainuteadja küüditati. Kavalust appi võttes tungis üks pealiku mõttekaaslasi küüditatute vagunisse ja valjuhäälselt saamata palka nõudes sai küsida ka relva asukohta. Kuulipilduja oli betoonisse valatult peidetud maja trepi alla. Saksaagese ajalehe andmetel peideti arvel mitteolnud kuulipilduja Linnamäe vallas juba enne Kaitseliidu relvade äravõtmist²³.

Pärnumaa lõunapiirkonnas kõrvaldati 11 püssi, 4–5 püstolit ja ca 9000 padrunit. Halanga kaitseliitlased oskasid nimekirjast kustutada 2 raskekuulipildujat – osadeks võetuna olid need ustavate meeste valduses²⁴.

¹⁴ Samas, s 9461, l 12, 13, 14, 79, 85, 86, 87, 88.

¹⁵ Samas, s 11 674, 17, s 11674 / jt l 175, 178 (ümbrik).

¹⁶ ERA, f R-358, n 1, s 8, l 4.

¹⁷ Samas, s 21, l 454.

¹⁸ ERAF, f 130, s 8612, l 17.

¹⁹ ERA, f R-358, n 1, s 17, l 42.

²⁰ Samas, l 47–49, 55.

²¹ Samas, s 17, l 2–3.

²² Samas, s 30, l 24.

²³ Teataja, 22. nov 1941.

²⁴ ERA, f R-358, n 1, s 9, l 22.

Viljandimaal võeti kasutusele umbes 30 kõrvalepandud relva. Karksis Polli metsas kaevati välja umbes 11 000 peidetud padrunit²⁵.

Tallinna maleva instruktor, Vabadusristi kavaler major Hans Hirvelaan (langes 1941. aastal Rapla lahingus) kõrvaldas 5–6 püstolit, paigutas need koos padrunitega tsinkkasti ja mattis Mustamäele liiva sisse. Püstolite ja laskemoona saatust pole kahjuks teada²⁶. Hans Hirvelaane poja Reinu andmetel 1996. aasta juulis oli isa relvade peidukohast plaani teinud ning andnud selle poja kätte hoiule. Rangete juhiste järgi pidi relvadele ja padrunitele teatud inimene järele tulema, poeg ise võis püstolid ja padrunid välja kaevata vaid äärmise vajaduse korral. Hirvelaane perekond küüditati ja nii pole teada, kas illegaalselt väljaspool Tallinna elanud perekonnapea sai sõja puhkemise järel peidetud relvadele ja laskemoonale järele tulla või mitte.

Relvi ja laskemoona peitsid ka endised sõjaväelased ja inimesed, kes ei kuulunud Kaitseleiu. Seega, peidus oli üsna palju varustust, mida metsavennad kasutasid võõrast võimust vabanemiseks ning oma elu ja kodu kaitseks. Ei või unustada ka seda, et okupantide ja nende siinsete käsilaste kuritööd tekitasid meeletut vihkamist ning et peidukohtadest väljatoodud relvi kasutati ka vennavere valamiseks ning isiklike arvete klaarimiseks.

Esimesel punaste aastal kõrvale pandud relvi ja padruneid on tulnud päevavalgele veel aastakümneid pärast sõda. 1966. aastal leidsid töömehed Assauwe tornist kamina alt (Teatri- ja Muusikamuuseumile kuuluvast ruumist) komplekti roostes relvi, mis pakkimiseks kasutatud ajalehe järgi olid peidetud 1941. aasta talvel²⁷.

Kuidagi ei saa mainimata jätta Vabadussõja-aegset vene vintpüssi, mis leiti 1971. aastal Harjumaal ühe heinaküüni lammutamisel. Relv oli hästi säilinud ning täiesti laskekorras. Et püss muuseumi eksponaadiks saada, tuli mul käia siseministri asetäitja jutul. Praegu on see läbipuuritult Linnamuuseumi alalisel näitusel.

Suulistel teadetel tuli Kaitseleiu peidetud relvi välja Muhus Siniste koolimaja remontimisel. Hulk relvi leiti 1946. ja 1956. aasta tule-

kahjude ajal Tallinnas Gonsiori tänaval rahvasuus "kolonelide majana" tuntud hoone põõningult. Need olid peidetud ventilatsioonitorusid ümbritsenud laudadest kastidesse saepuru sisse.

Kümnekonna aasta eest tuli Tallinnas Rahumäel ühe maja remontimisel lae vahelt välja 100–150 Tallinna "Arsenalis" valmistatud padrunit. Hiljuti leiti "Arsenali" padruneid ka Võrus Taara kasarmute remontimisel laepealse liiva seest.

Palju relvi jäi Eesti territooriumile maha ning pandi kõrvale 1944. aastal. Näiteks võeti julgeolekuorganite ühe aruande järgi 1944. aasta augustist kuni 1945. aasta septembrini metsavendadelt ära 5 miinipildujat, 105 kuulipildujat, 183 automaati, 1615 vintpüssi, 203 revolvrit ja püstolit, 702 granaati, 138 190 padrunit²⁸.

Ka järgneval kümnekonnal aastal metsavendadelt ja muult elanikkonnalt äravõetud relvade ja laskemoona hulk polnud väike.

Kaitseliidu taastamise ajal selgus, et eesti-meelsete meeste valduses oli üksjagu kõrvalepandud sõjaaegseid kasutuskõlblikke relvi, kaasa arvatud kergekuulipildujaid. Laskemoon oli küll enamasti küsitava väärtusega. (Samas võin oma kogemuste järgi väita, et minu kodutalus kuivas hoitud mitukümmend Vabadussõja-aegset vene vintpüssi padrunit olid enamikus 1950. aastal veel laskekõlblikud.)

1939. ja 1940. aasta tragöödia ei tohi korduda. Tahaksin väga loota, et ükski Eesti riigivõimu instants mitte mingil juhul ei anna enam relvade loovutamise korraldust, nii et rahvuslikult mõtlevad eesti mehed ei peaks uuesti hakkama relvi peitma. **T**

■ *Esitatud lühendatult Kaitseleiu 80. aasta-päevale pühendatud konverentsil 10. novembril 1998.*

²⁵ Samas, s 12, 1.

²⁶ Samas, s 15, l 4.

²⁷ Relvi säilitatakse Tallinna Linnamuuseumis; TLM 10528–10531.

²⁸ ERAF, f 131, n 1, s 11, l 224.

TALLINNA KOOLINOORSOO SEISUKOHT EESTI VABADUSSÕJA 25. AASTAPÄEVA PÜHITSEMISE KOHTA 28. NOVEMBRIL 1943. AASTAL TALLINNAS.

Eesti noorsoo julge käitumine enamliku mõtlemisviisi pealesundimisel on leidnud kogu rahva sooja tunnustust. Juhituna meie rahvale omase tõe ja vabaduse armastusest ei kohkunud meie ükskõik kus ja kuidas väljaastuma meie armastatud rahvuslipu, iseseisvuse ja riigijuhtide toetamise vastu. Meenutage õpetajate ja õpilaste mälestussamba mahakiskumist Tallinnas!

Kogu pealekasvava põlve mõtlemisviis on väljaarenenud 700 aastase orjapõlve meenutusist, ärkamisaegsest rahvuslikust vaimustusest, Vabadussõjavaimust ja omariikluse saavutusist. Kuid see moodustab ühe rahvusliku terviku, meie nooruse hinge. Seega peaks arusaadav olema, miks ebaõnnestusid igasugused bolševiseerimiskatsed.

Ka nüüd peab noorus väljaastuma tõe ja ajaloo kaitseks!

1) Eesti noorus peab ebatõepäraseks "Eesti Sõna" väljendust nagu oleks Eesti-Saksa relvavendlus sündinud Vabadussõjas.

Eesti rahvas vaatas ja vaatab sakslastele kui oma põlisvaenlastele ning hoobid mis jagati "Landeswehrile" kõnelevad selget keelt relvavendlusest.

Jääb kustutamatuks tõeks, et noorele kõikuvale Vabariigile, kes alles oli suutnud tagasitõrjuda punalaviini tungiti seljatagant kallale!

2) Pärast oma kõnet Vabadusväljakul julges dr. Mäe fašistlikult tervitada meie Vabadussõjaaegseid lippe. Murdugu nende lippude vardad, kui veel kunagi peaks see sündima!

Need lipud on võidukalt lehvinud kauges Venes ja Lätis. Nende lippude all sooritati kangelastegusid nii enamlaste kui ka Landeswehri vastu.

Neid lippe peab kohtlema kui pühadusi, mitte aga tarvitama nurgataguseks propagandaks.

Meie, noored, hindame Stalini "vabastamist" võrdseks dr. Mäe ja teiste natside käsilaste tõe ning ajaloo väänamisele.

Eesti noorus ei kohku ka raskemais olukorris kaitsma tõe ja õigust!

Meenutades minevikku - õpime olevikust, et võita tulevikku!

Tallinna Koolinoored

2. dets.1943. a.
Tallinnas.